

СРПСКА КРАЉЕВСКА АКАДЕМИЈА

ПРИСТУПНЕ БЕСЕДЕ
СРПСКИХ АКАДЕМИКА
II

БЕОГРАД
Српска академија наука и уметности

2021

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

**ПРИСТУПНЕ БЕСЕДЕ
СРПСКИХ АКАДЕМИКА
(1886–1947)**

Књига 2

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

PRESIDENCY

INAUGURAL SPEECHES
OF SERBIAN ACADEMICIANS
(1886–1947)

Volume 2

The volume is published on account of the SASA Presidency resolution adopted at its 2nd session of 20 February 2020 and the SASA Executive Board resolution adopted at its 33rd session of 5 November 2021

Editor-in-chief

academician
MIRO VUKSANOVIĆ

BELGRADE

2021

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

ПРЕДСЕДНИШТВО

**ПРИСТУПНЕ БЕСЕДЕ
СРПСКИХ АКАДЕМИКА
(1886–1947)**

Књига 2

Књига је објављена на основу одлуке Председништва САНУ са II седнице
20. фебруара 2020. године и одлуке Извршног одбора САНУ са XXXIII седнице
5. новембра 2021. године.

Уредник

академик
МИРО ВУКСАНОВИЋ

БЕОГРАД

2021

SASA PRESIDENCY

academician Vladimir S. Kostić,

President of SASA

academician Zoran V. Popović,

Vice President of SASA for Natural Sciences

academician Ljubomir Maksimović,

Vice President of SASA for Social Sciences

academician Zoran Knežević,

Secretary General of SASA

academician Stevan Pilipović,

President of SASA Branch in Novi SAD

academician Ninoslav Stojadinović,

President of SASA Branch in Niš

academician Milan Damnjanović,

Secretary of the Department of Mathematics, Physics and Geo Sciences

academician Vladimir Stevanović,

Secretary of the Department of Chemical and Biological Sciences

academician Dejan B. Popović,

Secretary of the Department of Technical Sciences

academician Dragan Micić,

Secretary of the Department of Medical Sciences

academician Zlata Bojović,

Secretary of the Department of Language and Literature

academician Kosta Čavoški,

Secretary of the Department of Social Sciences

academician Mihailo Vojvodić,

Secretary of the Department of Historical Sciences

academician Milan Lojanica,

Secretary of the Department of Arts

ПРЕДСЕДНИШТВО САНУ

академик Владимир С. Костић,
п̄редседник САНУ

академик Зоран В. Поповић,
п̄ошп̄редседник САНУ за п̄риродне науке

академик Љубомир Максимовић,
п̄ошп̄редседник САНУ за друшп̄вене науке

академик Зоран Кнежевић,
п̄енерални секретар САНУ

академик Стеван Пилиповић,
п̄редседник Оп̄ранка САНУ у Новом Сагу

академик Нинослав Стојадиновић,
п̄редседник Оп̄ранка САНУ у Нишу

академик Милан Дамњановић,
секретар Одељења за математичку, физику и тео-науке

академик Владимир Стевановић,
секретар Одељења хемијских и биолошких наука

академик Дејан Б. Поповић,
секретар Одељења п̄техничких наука

академик Драган Мицић,
секретар Одељења медицинских наука

академик Злата Бојовић,
секретар Одељења језика и књижевности

академик Коста Чавошки,
секретар Одељења друшп̄вених наука

академик Михаило Војводић,
секретар Одељења историјских наука

академик Милан Лојаница,
секретар Одељења уметности

THE SASA BOARD FOR HISTORY AND
PUBLICATION OF ACADEMIC SPEECHES

President

academician Miro Vuksanović

Members

academician Vladan Đorđević

academician Gradimir V. Milovanović

academician Radoje Čolović

corresponding member Dragan Vojvodić

corresponding member Jelena Jovanović

corresponding member Pavle Petrović

corresponding member Tanja Ćirković Veličković

Board secretaries

Danka Kuželj

Marina Ninić

Board assistant

Dragoslav Boro

АКАДЕМИЈСКИ ОДБОР ЗА ИСТОРИЈАТ И
ОБЈАВЉИВАЊЕ АКАДЕМСКИХ БЕСЕДА

Председник

академик Миро Вуксановић

Чланови

академик Владан Ђорђевић

академик Градимир В. Миловановић

академик Радоје Чоловић

дописни члан Драган Војводић

дописни члан Јелена Јовановић

дописни члан Павле Петровић

дописни члан Тања Ђирковић Величковић

Службени сарадници

Данка Куђељ

Марина Нинић

Технички сарадник

Драгослав Боро

Академске беседе редовних чланова Српске краљевске академије у овој књизи објављене су према њиховом првом издању без језичких, стилских, правописних и других измена – да би аутентичност текстова била у потпуности сачувана.

САДРЖАЈ

Миро Вуксановић <i>Прислушне беседе српских академика (уреднички предговор другој књизи)</i>	15
Прави чланови Српске краљевске академије (1886–1947)	19
Приступне беседе (1890–1914)	
Академија природних наука	
Сима Лозанић <i>О ароматичним глицијокарбамаинима</i>	39
Јован Цвијић <i>Структура и подела планина Балканској полуострва</i>	57
Михаило Петровић Алас <i>О мајемајичкој теорији активности узрока</i>	95
Богдан Гавриловић <i>Проблем простора, хипер-простора и континуума</i>	135
Сава Урошевић <i>Један поглед на постојанак кристалних шкриљаца</i>	151
Академија философских наука	
Владан Ђорђевић <i>Корис и Досијеј</i>	167
Јован Туроман <i>Борба за хуманистичну гимназију и борба против ње</i>	241
Петар Пера Ђорђевић <i>О реду речи у српском језику</i>	259

Љубомир Стојановић	
<i>О индивидуалисању српскога језика</i>	295
Андра Николић	
<i>О књижевности криптици</i>	313
Александар Белић	
<i>Основне црте историјској развојка српскога језика</i>	323

Академија друштвених наука

Јован Ристић	
<i>Леополд Ранке и ослобођење Србије</i>	329
Глигорије Гига Гершић	
<i>Пољед на међународни и државојравни положеј Босне и Херцеговине и острва Кијра према научним оценама прејсјавника данашње међународно-јравне теорије</i>	343
Стојан Бошковић	
<i>Државна идеја у старој и новој српској Краљевини са пољедом на исту идеју код осталих словенских народа</i>	385
Нићифор Дучић	
<i>Свети Сава, српска црква и српска краљевина у XIII вијеку</i>	389
Јован Мишковић	
<i>Српска војска и војевање за време усјанка, од 1804–1815 године</i>	401
Јован Ђ. Авакумовић	
<i>Стара српска порођа поређена са енглеском порођом</i>	427
Милутин И. Гарашанин	
<i>О пољитичкој књижевности</i>	447
Љубомир Јовановић	
<i>О Лејојису поја Дукљанина</i>	463
Михаило В. Вујић	
<i>Најновији обрј у шртовинској пољитици</i>	469
Јован Н. Томић	
<i>Град Клис у 1596. години</i>	491
Ђорђе Павловић	
<i>О јравосују</i>	511
Слободан Јовановић	
<i>Уставобранитељи и њихова влада 1838–1858</i>	523

Академија уметности

Милан Јовановић Морски <i>Пољед на индијску драму</i>	541
Павле Паја Јовановић <i>Изложба слика</i>	563
Јован Јовановић Змај <i>Краљевић Марко и Тројлав Арајин</i>	569
Стеван Тодоровић <i>Изложба слика</i>	575
Симо Матавуљ <i>О уметној њријовеци (расјрава)</i> <i>Цар Дуклијан (њријовејка)</i>	581
Урош Предић <i>Изложба слика</i>	603
Андра Стевановић <i>О Дечанима</i>	609
Богдан Поповић <i>О њоложају њридева у њруји с именицом</i>	613

Чланови који нису одржали беседе

Светолик Радовановић	655
Андра Ђорђевић	657
Михаило Гавриловић	659
Стеван Сремац	661
Лаза Костић	663
Јован Бошковић	665

СРПСКА КРАЉЕВСКА АКАДЕМИЈА

АКАДЕМИЈА ДРУШТВЕНИХ НАУКА

Михаило В. Вујић

Најновији обрт у трговинској политици

A handwritten signature in black ink, appearing to read "Milošević". The signature is written in a cursive style with a long, sweeping tail.

Михаило В. Вујић

(Београд, 26. октобра / 7. новембра 1853 – Сушак (Ријека), 1/14. марта 1913)

Био је економиста и политичар, др философије, професор Велике школе, министар финансија и спољних послова.

Српско учено друштво: редовни члан Одбора за науке философске и филолошке од 27. фебруара 1883. и Одбора за ширење наука и књижевности у народ од 1883.

Српска краљевска академија: прави члан Академије друштвених наука од 5. фебруара 1901.

Приступну беседу одржао је на свечаном скупу Српске краљевске академије, 26. јануара 1903. године (објављена у: Глас / Српска краљевска академија, 66 (1903): 151–193).

* Фотографија на претходној страни Библиотека САНУ F-196.

Госйого Академици,

Кад је политички удес већ тако собом донео, да ова моја приступна академска беседа падне пред крај прописнога рока и то баш у време кад истиче последњи десетогодишњи период уговорно зајемчених међународних трговинских односа, тако да се опет ево налазимо у новој тако званој „критичној“ или „кометној“ години, која ће пресудити најближу нам привредну будућност, онда је и мени, као политичком економу по струци, већ самим тиме досуђено, да ову моју приступну академску реч посветим питању сувремене трговинске политике као животне питању материјалнога опстанка народног. У данашњој међународној новчаној привреди, у којој се сва имовина и зарада људи и народа исказује новчаним језиком, врло је важно знати каква је и колика је, не само трговинска, већ целокупна биланција примања и давања земаљскога. (*G. J. Goschen* у спису својем: „*The theory of foreign exchanges*“ 1863., који је доживео 14 издања, утврђује на основу меничних течаја тек праву привредну биланцију плаћања). Најбогатије и најнапредније земље могу кроз читаве десетине година показивати без икакве своје штете пасивне трговинске биланције, сносити дакле луксузан живот јачега трошења страних производа, ослањајући се на друге приходе, које од својих готовина, у земљи и на страни пласираних, вуку.¹ Ми пак, који у земљи још врло мало уштеђевина имамо, а међу тим стране капитале у домаћа крупнија привредна предузећа и државна дуговања стално уносимо, ми у нашој међународној биланцији плаћамо све те мање просто и једино нашом активном трговинском биланцијом. Наш, у последње доба готово за двадесет милиуна динара, јачи годишњи извоз мора дакле да носи сва наша како приватна тако и државна дуговања на страни. Међу тим већ сам анујитет нашега државног дуговања премаша годишње вишке наших извоза тако да слободно смемо рећи, да се ми стално находимо у пасивној међународној биланцији плаћања. (Да је то тако, јасно показује наш годишњи извоз новца у Аустро-Угарску у суми од 2 1/2 милиона динара). *Већ сам државни дуј једе дакле свуколику привредну зараду народну у међународном трговинском промету.* Наш национални позив, отежан нашим мучним положајем на Балкану, гони нас неодољиво на све веће војене напоре (у осталом данас је то мање више постала једна општа

¹ У Инглеској за последњих десет година увоз стално надмаша извоз са 30%. Пасивну трговинску биланцију показују још: Немачка, Француска, Швајцарска, Италија, Белгија, Холандска, Скандинавске Државе, Шпанија и Португалска, а активну: Русија, Сев. Америка, Аустро-Угарска и већина балканских земаља.

светска невоља тако званог оружаног мира), док нам с друге стране опет и наше никад несређено унутрашње стање осетно поскупљује нашу администрацију (државну и општинску). Док овамо врло често потрчкујемо за политичким идеалима, ми у самој ствари још нисмо у стању, ни да једном, у пуноме смислу те речи, трајну правну државу на место полицијске учврстимо. А мир и правна безбедност јесу прве, елементарне, погодбе свакога друштвеног напредовања. Наше железнице, потпомогнуте трговинским уговорима, подстичући и олакшавајући извоз наших сировина у Аустро-Угарску, без мало су га удвојиле за последњих двадесет година. Ту, и само ту једино, лежи извор оне снаге, која нам је давала могућности, да у последњој четвртини прошлога столећа издржимо три рата и толике политичке експерименте, што је све скупа оптеретило државу нашу дугом од близу пола милијарде динара.

Трговински уговори, које нам сад ускоро ваља замењивати новима, осигуравали су дакле овај и овакав економски развитак, који је пет шестина наших сировина упућивао у Аустро-Угарску, да их ова после, дотеране и прерађене, носи на даље, махом немачке, пијаце, које са своје стране беху опет тако исто главни пријемници за извоз аустро-угарских сировина. (Више од половине аустро-угарскога извоза иде у саму Германију). Од немачке трговинске, или ближе речено тарифне, политике према Аустро-Угарској зависи према томе у првоме реду и сва трговинска политика Аустро-Угарске према нама. Нова немачка тарифа, узаконена крајем прошле године у духу аграрне заштите, а потпомогнута још и тежњом самих аустро-угарских агараца да се по могућству ослободе српске конкуренције, прети међу тим ево данас, да у досадашњем правцу отежа и ограничи извоз наших сировина, а то би нас неминовно нагонило на све то јачу прераду сировина у земљи, као и на тражење и отварање нових путова и тржишта за наше поглавите домаће извозне производе. Ако се дакле споразуми за нове трговинске уговоре узајамним попуштањем не постигну, већ се буде дошло до царинскога, или управ економскога, рата, онда за нас настаје врло мучно питање: како ћемо за оно време, док се та криза не преболи, за време дакле, кад нам наш извоз не буде више давао ових данашњих двадесет милиуна годишње зараде, како ћемо тада, велим, сносити наше друштвене и државне дефиците? Куда ћемо онда са нашим домаћим производима? Па ако баш новим путовима и успемо да задобијемо нова непосредна тржишта, велико је даље питање у томе, како ћемо са нашим производима на њима пролазити? С тога се наравно и нама лако не даје ово што данас знамо и имамо за оно, што нам је још непознато и што нам тек извојевати ваља. Несумњиво је дакле, да је, поред питања о политичкој судбини нашега племена на Балкану, ово питање нашега будућег извоза прво и најважније питање наше народне и државне будућности. *Primum est vivere, deinde philosophari.*

Кадгод је реч о привредној снази и будућности народа, никад не треба сметати с ума ове две основне економно-политичке истине, две чињенице, које су од пресуднога значаја за цео привредни, па наравно онда и за сав културни и политички живот народа: *саобраћајне прилике*, под којима народ живи и развија се, и *привредну полицију*, којом свој напредак и своју будућност осигурава. Историја нам јасно показује, да су се први привредни и културни полети јављали и успешно одржавали само онде, где су – поред иначе за рад погодних климатских погодаба – саобраћајне прилике биле најповољније и где је државна политика умела најбоље рад народни да заштити и однегује.

Згодни приморски положаји (дужина обала и погодне луке) и богате обале великих пловних река беху, као што знамо, прва културна седишта. Средина афричкога континента била је па и данас је ево остала неприступачна култури само с тога, што све његове знатније реке имају катаракте, који пресецају и затварају сваки промет приморја са унутрашњошћу његовом. Старе индијске, асирске и мисирске културе беху везане за богате обале пловних река. Па и стари Римљани су, као што знамо, сва своја војничка освојења у првome реду обезбеђивали добрим друмовима и оснивањем колонија. Најзнатније успехе у проширењу саобраћаја и културе показали су они народи, који и сам немирни морски елеменат, ово и данас најсавршеније светско саобраћајно оруђе, успеше да својим трговачким флотама савладају. Тако у Старо Доба Финичани, који први из Тира и Сидона већ у 6. веку пр. Хр, Африку опловише, и преко Картагине кроз седам векова владаху Средоземним Морем. (Африка ни данас још нема града, који би достизао цифру картагинских становника од 700.000). Па онда нарочито стари Грци, а у Ново Доба и италијански и ханзеатски градови (њих 77), Холандска и најзад савремена владатељка мора – Инглеска. На копну су пловне реке и вештачки канали успешно данас замењени железницама, које у све крајеве света продире, пробијајући чак и највише планинске ланце, који вековима бежаху несавладљиве препоне саобраћају. Али све железнице овога света имају на крају крајева тек само тај задатак да средине континента вежу са морима, као вазда и увек најјевтинијим и најсавршенијим природним саобраћајним оруђем целе ове наше земаљске кугле. Томе су нам најбољи пример пацифичка и сибирска железница, које океане везују, док их с друге стране светски канали (као суецки и поновни пројекат панамскога) међу собом опет спајају. С тога сви велики културни народи траже да очувају и прошире приступ мору и отимају се о превласт на њему. Без излаза на море нема данас праве привредне будућности, јер се море у својој улози најјевтинијега светског саобраћајног оруђа не да ничим заменити. Величина Петра Великога и лежи на првome месту у томе, што је, дотле у азијски континент потиснуту, Русију на европско море извео. Уједињена Германија журно се ево данас напреже, да у поморскоме свету заузме прво место после Инглеске, која и данас још сама више бродова има, но ли сви остали народи укупно. Инсуларни положај Инглеске (њезин природни *splendid isolation*) није ју дакле само штитио од страних инвазија, већ јој је – што је у самој ствари далеко важније – осигуравао слободан морски приступ на све стране у цео свет. Инглеска се тим својим положајем умела одлично користити и тако је, овлађујући морем, овладала светом. С ону страну земљине кугле пак Сев. Америка са својом Монроевом доктрином у самој ствари тежи данас истоме циљу: т. ј. да своја мора сама за себе задржи. На далеком азиском истоку Јапан, сасвим у положају и по примеру Инглеске, истом политиком долази данас до толикога значаја да Инглеска у њему себи савезника тражи. Међу европским државама једино Швајцарска и Србија немају непосреднога приступа на море. (Данас се чак и сама Угарска, – кроз Хрватску и на њезин рачун заузимањем Фијуме – мора дохватила). Али Швајцарска има и своје особене услове привреднога и политичког опстанка, док Србија без излаза, било на јадранско било на егејско море, нема и не може имати праве привредне и политичке будућности. Доњи је Дунав и сувише обилазан, а железничке везе с морима находе се у туђим рукама, тако да би без непосредна излаза на море Србија у најбољем случају морала и могла само животарити у привредно и политички потчињеноме положају.

Да се засад овде задовољимо овим напоменама, пошто је ствар у суштини својој и проста и јасна. Под иначе културно повољним природним и политичким погодбама – под погодном климом и правном безбедношћу – *ѝромейне су ѝриликe* дакле први и најважнији услов сталнога привредног напредовања. Тешко земљи у којој суда и пута нема, као што то добро погођено и наша народна пословица казује. Прва и најважнија тачка нашега привредно-политичког програма има према томе да гласи: *шћо више железница, са, ако Бої да, шћо скоријим нейосредним излазом Србије на море.*

Друга главна погодба привредно-политичкога опстанка и напретка народнога лежи у јавноме старању око одржавања и развијања народне радиности, а ово старање налази својега поглавитог практичког израза у *ѝрѝовинској ѝолийици*, која је вазда сачињавала знатан а данас несумњиво и *најважнији гео* свеколике *државне ѝолийике*. Бисмарк је с пуно права и разлога говорио, да ниједна наука на свету није политици толико блиска као Политичка Економија и да је с тога онеме, који се њоме бави, мучно и одвојити се од политике. Народи, који су своје физичке, умне и моралне подобности умели тако развити и подесити, како ће најбоље моћи да развију своју економску-политичку снагу и владавину, обезбедили су на тај начин тек и своју трајну политичку моћ. Које надмоћношћу, које умешношћу својом, такви народи избили су у међународној привредно-политичкој борби за опстанак у прве редове. Из патријархалнога привредног и политичког живота, у коме се ограничене потребе живота подмириваху поглавито властитим радом народним и у коме су народи политички распарчани и немоћни били, прешло се у државно организовани живот друштвени – тек са развијањем ове међународне привредно-политичке утакмице. Истом у међународној привредно-политичкој борби народи долазе до тога, да своју индивидуалност у што живљој државној и културној моћи развијају. И отуд онда и тежња за све јачим развијањем домаће радиности па отуд онда и борба међу народима око трговинске превласти. Заузимањем и оснивањем колонија културни народи већ од старине теже да прошире сферу своје привредно-политичке моћи, па и данас ми гледамо исту слику борбе на великом политичком попришту и уверавамо се сваким даном све то више да само успеси на овоме пољу зајемчавају праву величину и снагу народа. У главној садржини својој цела историја света је само једно илустровање ове борбе око привредно-политичке превласти, чији нас наук све то више утврђује у уверењу, да су сва чисто војничка освојења, без економских, била увек пролазне природе, док су напротив економска освојења вазда и свуда била тек од праве трајне историјске вредности. Стари Грци успешно сузбијају и наслеђују Тројанце и Финичане, а Римљани у дивовској борби уништавају једину и праву супарницу своју на Средоземном Мору – Картагину. *Caeterum censeo Carthaginem esse delendam* није био само историјски *bon mot* старога Катона, већ свесна девиза да Риму, поред Картагине, нема и не може бити привредно-политичке будућности. И ако су Гали Рим освојили, Римљани нису никад у њима гледали праве непријатеље будућности своје, већ су га с правом и разлогом учили у оној Картагини, која морем и Сицилијом (ондашњом житницом) владала. Трговинско-политичку моћ Ханзе и Холандије сузбила је и наследила Инглеска. Романски народи открише нове морске путове и Нови Свет, па ипак зато морадоше убрзо уступити место привредно-политички спремнијој и надмоћнијој англосаксонској раси. Одиста је боље умети него ли

имати, као што наш народ казује. Инглеска је умела да, негде силом а негде милом, својом надмоћном трговинском политиком бар до данас свуда успешно сузбија све такмаце своје. Исто онако као што је стари Рим успео био да сломије ђенија Ханибала, тако је и модерна Инглеска успела да савлада ђенија Наполеона I. и његов континентални систем. Данас се Инглеској, поред кћери јој Северне Америке, јављају тек прави нови такмаци у Германији и Русији, о чијој ће превласти скоро будућност пресудити.

Све до половине 17. столећа привредно-политичка борба међу народима мешала се мање више са династичким и религиозним елементима и мотивима, али од Вестфалскога Мира, којим г. 1648. би закључен тридесетогодишњи рат, главно тежиште борбе јасно и одређено се све то више преноси на међународну привредну утакмицу. Меркантилна политика служила се свима могућим прохибитивним и заштитним мерама за подизање домаћих мануфактура, оснажење флота и оснивање колонија. И у томе је Инглеска целома осталом свету предњачила својим знаменитим Кромвеловим пловидбеним актом, сузбијајући страно бродовље и стран увоз па забрањујући чак и сам извоз махина и сировина. Пошто је прво успешно сузбила била Шпанију и Холандију, Инглеска се у 18. веку користила прво слабошћу француске монархије као и потоњим ратовима Револуције и Наполеона I. да и већину француских колонија приграби и тако своју превласт на мору заснује. По паду Наполеонову *инглеске колоније обухваћашу већ трећину насељенога коина и тојово четвртину људства целокупне земљине куле*. (У Источној и Западној Индији, С. Америци, Јужној Африци и Аустралији). Силно подизање индустрије по великим градовима умножило је било популацију и наравно изазвало тиме и све то већу потребу довоза хране са стране, пошто је аграрна домаћа производња била недовољна. Оцепљење северо-америчких насеобина смањило је међу тим још и дотадашњи увоз хране, услед чега се у Инглеској подигоше и учврстише цене житу, испаше се претворише у њиве, ренте спахијске у Шкотској се удвојише а у Инглеској учетворостручише, док порез на земљу остајаше вазда онај стари ниски Landtax из времена Виљема III. И поврх свега тога дође 1815. г. још и заштитна царина на жито, која, потпомогнута примогенитуром, потпуно утврђиваше привредно-политичку превласт инглеске аристократије. Оно што аграрци данас у Немачкој траже, да се заштитне царине у извесном размаку слободно крећу и подешавају тако како ће цене житу увек одржавати на жељеној висини (Staffelzölle), све је то предлагано и покушавано било готово читав век раније у Инглеској. Заштитна или боље рећи прохибитивна система била је године 1820. у Инглеској на врхунцу својему. Било је тада у Великој Британији на 1500 разноврсних парламентских решења, која саможиво регулисаваху цео загранични промет и осигураваху инглескоме бродовљу превласт над осталима. Али оснажена велика индустрија по градовима није потребовала више заштите, а најмање аграрне, која јој је само отежавала рад и поскупљивала живот. Насупрот захтевима аграрним (или управо спахијском), она истаче *слободу сељења*, (пресељавања радника са села у градове), *слободу увоза сировина* и *слободан промет* т. ј. слободу кретања и конкуренције, што постаде девизом *шртовања*. Овај сукоб интереса између класе грађанске (индустријско-трговачке) и аграрне (властееоске) развио се у живу политичку борбу трећега сталежа против инглескога племства (Nobility и Gentry). Међу трговцима и индустријалцима отпоче се живо агитовање за *слободу шртовања*

а међу радницима разви опет знаменити *чарџисџички* покрет. 1837. г. основа се у Лондону прва лига противу заштитне царине на жито; 1838. г. менчестарска трговачка комора придружује јој свој моћни глас и већ исте године у марту паде у Доњем Дому и први предлог Вилијера о укидању аграрне заштите, који се отад са Катоновском упорношћу непрестанце понављао. *Anti-Corn-Law-League*, под вођством Кобдена и Брајта, трошила је од г. 1842. сваке године по 1,200.000 динара на саму агитацију и створила била читаву једну литературу. (Срачунато је да су већ 1843. г. њезине брошуре достигле биле цифру од сто милиуна штампаних страна). Овоме покрету притекоше згодно у помоћ неродне године а нарочито она од г. 1845., кад у Ирској народ од глади умираше. И најзад после дуге и упорне борбе би баш торијевцу Роб. Пилу суђено да 1846. г. продре са укидањем царине на жито у Доњем Дому са већином од 98 гласова. Са падом аграрне заштите падоше уједно и све друге заштитне мере (забране, заштитне и диференцијалне царине). Оснаженој инглеској индустрији није више ни требала никаква заштита; она је само сметала трговини и могла послужити као рђав пример другима. Па и сама ограничења пловидбеног акта Кромвеловог (*Navigation-Act*), за који је још Адам Смит говорио да су „наређења његова толико мудра као да их је највећи ум диктовао“, падоше г. 1849. за прекоморску а г. 1854. и за приморску трговину.

Овај знаменити покрет за слободом трговања у Инглеској прошао је био до коначне победе своје три фазе у развиту својему: први скромни покушаји *Хескиснови* (*Huskisson*) између 1824. и 1827. године тицаху се само смањивања претеране заштите; друга фаза од 1842–1846. г. садржавала је поглавито обарање заштитних мера и завршила се *Пиловим* (*Peel*) укидањем аграрних царина; и најзад трећа последња ера потпунога триумфа беше она *Гледсџонова* од г. 1853–1860., која се завршила Кобденовим француско-инглеским уговором, који у европске трговинске односе унесе начело слободнога трговања и његову најјачу потпору: право највећега повлашћења. У Инглеској остадоше отад још само *финансијске царине* и то такве, код којих је три четвртине прихода њихова падало од робе, која се у Инглеској никако и не производи (дуван и колонијални артикли). И теорија и практика сложише се дакле у томе, да је аграрна заштита служила само интересима једне класе великих баштиника и да је као таква и укинута а да је заштита индустрије у Инглеској постала опет непотребна зато што је се преживела, наравно пошто је своју дужност савесно испунила. Али се отуд никако није могао ни смео извести онај закључак, који је инглеска теорија економскога либерализма почела била услед тога осталом свету проповедати, као да је свака заштитна политика уопште погрешна и штетна, кад се међу тим добро зна, да је само под јаком заштитом Инглеска своју индустријску моћ подигла на онај степен, на коме јој је већ концем 18. столећа свака даља заштита постала излишна. Својим првим трговинским уговорима Инглеска је већ тежила, да, гдегод јој се то само може, по цену слободнога увоза потребних јој сировина својим фабрикатима стране пијаце придобије. Такав је случај био већ у знаменитоме *Methuen-овом* уговору са Португалском од г. 1703., којим је Инглеска, по цену олакшица за увоз португалских вина, својим фабрикатима португалске пијаце присвојила, па онда слично томе и у *Assiento* – уговору од г. 1713. са Шпанијом и најзад у *Eden-овом* уговору са Француском у г. 1786., којим се увозне царине сведоше на 10–15% од вредности робе, на осетну штету француске индустрије, али који, великом срећом по Француску, услед ратовања Велике Револуције паде већ у г. 1793. У овоме случају за нас је

нарочито од вредности утврдити за сад само овај факт, да је са падом аграрне заштите у Инглеској пала уједно и заштита домаће индустрије, али из сасвим различних побуда: прва зато, што је очевидно служила само интересима једне класе, а друга опет зато, што је своју привредну улогу одиграла.

Политичка Економија, исто као и Економна Политика, у осталих народа (а нарочито у Германији, Француској, Русији и Сев. Америци) добро је уочила била овај факт и према томе и у теорији и у пракци задржала заштиту домаће индустрије као једну корисну и практичну меру. О аграрној заштити није међу тим више било нигде ни помена, све до последњих година, када је у Германији опет из мртвих ускрсла. У теорији је чак и сама социјалистичка критика морала признати потребу јавнога заштићавања слабије домаће занатске и индустријске радиности од надмоћне стране конкуренције – наравно увек у границама праве потребе одржавања и развијања њезинога (док је и сама одсудно противна свакој аграрној заштити). Тако *Маркс* у своме „Капиталу“ отворено признаје, да је „*заштићени систем једна привремена неизбежна потреба у међународној борби такмичења*“ па за њим онда тако исто и *Фр. Енџелс*, који (у расправи „*Schutzzoll und Freihandel*“ у „*Neue Zeit*“ за г. 1888. стр. 292.) нарочито истиче неминовну потребу привремене заштите, указујући на еклатантан пример Сев. Америке, која је овим краћим и практичнијим путем своју домаћу индустрију однеговала. Тако данас стоји ствар у теорији.

Како пак ствар данас у пракци стоји, довољно ће бити кад кажемо, да се у најновије доба чак и сама Инглеска почела ево враћати извесним заштитним мерама, али наравно увек само за своју домаћу велику индустрију, али никако више и за аграрну производњу. (1887. г. Инглеска узаконује „*Merchandise Marks-Act*“ са задатком да узме у заштиту домаћу индустрију, па се, под изговором финансијске потребе, у последње доба латила ево чак и извозне царине на угаљ; и најзад, у место царинскога савеза са колонијама коме тежи данашњи инглески империјализам, инглеске колоније данас баш напротив иду на то да у интересу заштите своје домаће индустрије самосталну царинску политику заснују). Сузбијена у теорији, инглеска слободно-трговинска политика већ у седамдесетим годинама прошлога столећа претрпљује и у пракци пораз на свима линијама. Сам *Гледстџон* доживео је био да (у свом писму *Леону Сеју* у г. 1894.) изрази већ бојазан, да се и Инглеска не врати политици заштите (по начелу *fair trade-a*), а поглавити проповедник *free trade-a* у Германији *Бамбергер* мораде у г. 1896. чак и констатовати, да је политика слободне трговине бар у Немачкој потпуно сахрањена.² Али тада нико још не вероваше, да ће овај покрет практички успети моћи и у облику аграрне заштите. Француска се у свему вратила била традиционалној политици заштићавања своје домаће радиности, а већ Русија и Сев. Америка готово никако и не одступаху од своје старе и опробане заштитне индустријске политике. Тако је силно појачана руска заштита свела била немачки увоз у годинама 1880–1887. од 228 милиуна марака годишње на 131 милиун; у години 1891. на 145 а у 1892. на 129 милиуна. У Сев. Америци *Мак-Кинлијева* тарифа од г. 1890. силно је поштрила заштитну политику (просечно подигла царине на 50% од вредности, што је крајња граница реторзивних царина у Германији; ублажена *Wilson-овом* она је потоњом *Dingley-овом* само још јаче поштрена).

² Ближе о томе: *Max Schippel: „Grundzüge der Handelspolitik“*, 1902. стр. 199.

Године 1890. Француска заводи нову *двојну тарифу* са осетно повишеним минималним ставовима за нове уговорне односе и тешким максималним ставовима за земље без нарочитих уговорних концесија и права највећег повлашћења. Под таквом заштитном политиком стран увоз у Француску спао је био просечно годишње од г. 1891. до г. 1899. за близу пола милијарде динара. Међу тим Немачка, која се све од времена царинскога савеза (Zollverein-a) придржавала умерене политике заштите, желећи да као аграрно сиромашнија на тај начин својим индустријским производима стране пијаце отвори и придобије, подигла је извоз својих фабрика од 1670 милиуна марака у г. 1880. на 2982 мил. мар. у г. 1900. И док се у Француској људство у најновије доба зауставило у множењу своје (што Французима силне бригае за будућност њихову задаје), дотле је становништво Немачке порасло са 15% и то на тај начин, што је баш индустријски елеменат скочио са 25%, док је аграрни међутим опао са 7%.

Ми се овде на овим подацима опет заустављамо, пошто нам они већ довољно јасно показују, да земље, које су сиромашнијом природом својега земљишта у своје привредном развијању већ по самој сили прилика на то упућене да поглавито од своје велике индустрије живе, морају онда и своју трговинску политику подешавати тако, како ће свој домаћи извоз фабрика слободним приступом страних сировина искупљивати. Такав је случај н. пр. са Инглеском, која данас једва *шестину* своје потребе у храни својом домаћом производњом подмирује, па тако је у најновије доба почело све више бивати и са Немачком, која је с тога и све то јаче на увоз страних сировина упућена. Да то тако буде захтева онда интерес, не само индустрије и трговине, већ и радничке масе народа, јер индустрији требају сировине, трговини слободан промет, а целој маси народа увек што јевтиније животне намирнице. Све уједно не може. *И љавићи свети својим фабрикама, и у исти мах сираним сировинама ѝрисјуи ошјежавати* – то се практички не даје постићи. Кад је Инглеска постала била велико-индустријском земљом, она је, као што смо видели, одмах онда и своју привредну политику новоме стању ствари прилагодила, знајући врло добро, да се *домаћи фабрици морају и моју размењивати само за сирани сировине*. То доноси собом већ само начело узајамности (реципроцитета на основи *Do ut des*), без којег не може бити ни правога међународног промета. Хтети, поред велике индустрије, вештачки однеговати још и домаћу аграрну производњу, значило би упасти у политику саможивости, која би у ствари на то извела да домаћу производњу сваке државе хинеским зидом огради. Велика индустрија, која на стране пијаце рачуна, постала би на тај начин немогућна и морала би се свести у границе домаће потрошње. А то би онда значило смрт оној немачкој великој индустрији, која је у последње доба почела већ и самој инглеској индустрији на рођеном јој земљишту са успехом конкурисати. *Made in Germany*, у место да буде заштитна марка, постала је данас у самој ствари препорука за немачке производе на инглеским пијацама. Сасвим су друге прилике у Русији, Сев. Америци, Италији и Аустро-Угарској, које су, поред доста снажне домаће индустрије, ипак још непрестано мање више упућене и на извоз својих сировина, па чак и у самој Француској, која своју природно богату аграрну производњу никад интересима велике индустрије потпуно жртвовати не може. Аграрној заштити нема дакле никако места у оним велико-индустријским земљама, које од страних пијаца хоће да живе.

Питање о аграрној заштити уопште решено је теоријски на штету њезину. Аграрна заштита дала би се само у врло ограниченој мери и само привремено и изузетно донекле зар још и оправдати у оним случајевима, где би мање више аграрне земље под страном конкуренцијом јачој и дужој штети изложене биле. Пољопривреду ваља позитивним мерама (добро организованим кредитом и саобраћајем) потпомагати, а никако вештачким поскупљивањем животних намирница на очигледну штету домаће радиности и трговине као и целога радног народа.³ Штете од конкуренције страних сировина никад не могу бити трајне природе. Оне су брзо пролазне, јер су и жетве врло променљиве и јер је и сама обилност жетава са нових земаља пролазне природе. (Не може се ни у новим земљама проћи дуго без ђубрења и дубљег орања). Нема сумње да је појачана производња из нових житних земаља са екстензивном пољопривредом почела у последњој четвртини прошлога столећа силно конкурисати старим културним земљама са интензивном аграрном производњом (где је усавршена пољопривредна култура покривена дуговима и порезама). У Сев. Америци огромне прерије одузимају се од урођеника и предају екстензивној култури (чему још и нарочити закони на руку иду), док износ хране на море силно опет олакшавају нове железнице. Сличан је случај и у Русији, где са огромних степа извоз хране силно данас потпомажу све нове железничке пруге. Руске сеоске заједнице, исто као и оне у Индији, обично јевтиније продају своје жито, да би само што пре до новца дошле и порез држави платиле – случај, који у многоме и код нас опажамо. Али ови стари задружни облици свуда данас стално пропадају, привреда се дакле све више индивидуализише, а међу тим и производња хране мора сваком годином бивати све интензивнија (дакле скупља). И у колико железнице олакшавају извоз, у толико оне с друге стране опет саме собом множе и популацију, дакле подижу *домаћу* потребу и потрошњу хране. Свакојако тај поглавити узрок, што су железнице данас пружиле могућности, да и сировине, – које су дотле због великог обима и тежине а релативно мале вредности своје тешко подносиле даље преносне трошкове – у шири међународни промет уђу, изазвао је у Европи *аграрне кризе* (падањем житних цена), а ове нам донеше онда и аграрне покрете под вођством великих баштиника. И тако се данас догодило оно, у што до пре тридесет година нико поверовао не би: почеше се уводити прво умерене заштитне царине на увоз сировина (које се, као што вели *Шефле*, као привремене мере могаху зар још и оправдати), па се ево најзад у Немачкој дође и до јаке заштитне аграрне тарифе, која затварањем немачке пијаце прети да изазове данас међународни привредни сукоб.

Заштитни покрет уопште, – који је већ довео био до царинских ратова: руско-немачкога, француско-италијанског и аустро-румунскога – претио је још у годинама 1892–3. да разори дотадашње међународно уговорно стање. Али виши привредно-политички обзира ипак за

³ *Шефле* (Dr. A. Schäffle: „Ein Votum, gegen den neuesten Zolltarifentwurf“, 1901.) утврђује, да заштитна царина на жито не може у ствари помоћи ни самим задуженим сељацима, а још мање пољопривредним радницима, већ да иде само на *учвршћење и њогизање сојсџвеничке ренџе*, да је само дакле у интересу јункера, који су, као оно римски „Fruges consumere nati“, рођени само да уживају (или као што их *Бомарше* зове: они, који су се потрудили, да се роде!). Оно што је целокупној народној привреди од штете никад не може ни земљораду од сталне користи бити, већ увек само једној малобројној друштвеној класи. (В. нарочито стр. 8. и 9.).

онда још победише и тако се ова прва „критична“ година срећно онда и пребродила. Дође се до нове уговорне десетине година, у којој се испољише поглавито две струје у уговорној политици европских држава. На једној страни стојаху Француска, Русија (испочетка), Шпанија и уз њих још неколике омање земље са тежњом да одрже и развију своју аутономну тарифну политику, док на другој страни опет Средња Европа – Немачка, Аустро-Угарска, Италија, Швајцарска и Белгија – остаде за онда још верна уговорној тарифној политици. И овом средње-европском уговорном систему придружи се убрзо и Русија,⁴ а приступише му и балканске државе: Румунија, Србија и Бугарска. Тако се међународни промет корисно одржавао и у последњој уговорној десетини година и тек победа аграрне тарифе у Немачкој прети ево данас да годину 1903. учини правом критичном годином у међународним трговинским односима.

Већ је немачки тарифски предлог од г. 1879. садржавао извесну умерену заштиту сировина; 1885. год. би утростручена царина на жито (повишена од 1 на 3 марке од 100 кгр.), а 1887. г. би у општу тарифу већ унесен и заштитни став од 5 марака (Fünfmarkenzoll), али све то још није могло ни издалека задовољити аграрне прохтеве. Године 1893. би у Берлину образован *савез аграраца*, који је тражио још више царинске ставове и то као минималне за будуће уговоре. Ишло се тако далеко, да се захтевала чак и државна гаранција извесних минималних житних цена (у облику чувенога Каницовог предлога о државном монополисању трговине с храном). Аграрни покрет у Германији беше се већ толико осилио, да парламентски избори од г. 1898. испадоше у корист њихову, пошто већ и сами либерали бише принуђени да напусте своје традиционо гледиште. Немачки аграрци одбише и сам владин пројекат канала Рајна-Лаба бојећи се да се њиме не олашка стран довоз хране и ако се и сам цар за њ залагао био. И тако се најзад дошло и до последње царинске тарифе, мучно изгласане крајем прошле године, која царину на увоз земљоделских производа (жита, стоку, месо итд.) *йовишава два до њеи љуша*.⁵ Поред минималних ставова, којима се хоће да осигура заштита аграрних производа од уговорних концесија, осетно су међу тим појачане и све остале царине како би се за такву политику што више и сам занатски свет придобио па и прохтеви државних финансија задовољили, тако да је целокупни карактер нове немачке тарифе испао еминентно заштитан, да не речемо чак и *йрохибиџиван*. Тај се карактер нарочито огледа још и у јако *сиџијализованој разради* нове тарифе, чиме је при специфичном царинењу заштитна улога знатно појачана. У место досадашњих 394, нова немачка тарифа утврђује 946 ставова (са 1475 стопа).⁶ На место досадашњега шаблонског генералног права највећега повлашћења, које широм отвараше врата све слободнијем једнаком царинском поступању у међународним односима, ступају уопште данас у живот сва детаљније разрађене тарифе, а са очевидном тежњом,

⁴ Русија и Сев. Америка извозе у Немачку двапут више, но што отуд увозе. 45% целокупне руске заграничне трговине пада на саму Немачку, док од Немачке на Русију долази свега 10%, околност, која је Русију наравно и определила била да 1894. г. прекине економски рат и приступи уговорном односу са Немачком.

⁵ Између владе и већине постигнут је споразум на тај начин, што су отпали минимални царински ставови на коње, стоку и месо, а међу тим остали за раж – 5, – шеницу – 5·50 – и овас – 5 марака од 100 кгр. – по владином предлогу, а тако исто и најмањи став од 4 марке на јечам за пиво (Malzgerste).

⁶ Швајцарска тарифа од г. 1891. има 723, последња француска 644, америчка 707, досадашња аустро-угарска 357 а наша 409.

да се по могућству чак и не дају више генерална, већ, или тачно спецификована, или пак географски ограничена права највећег повлашћења. (Опште *начело диференцирања* преовлађује дакле и у уговорној политици). Француски покушај са двојном тарифом од пре десет година, чијем примеру убрзо следоваху Норвешка, Грчка, Бразилија, а коју ево данас делом прихвата и Германија, није међу тим оправдао оне велике наде, које су на њу полагане биле нарочито од стране француских аграраца – Мелиниста. Највеће повлашћење ипак је остало у снази, тако да све државе, којима је ово право уговором зајемчено било, остадоше и даље на нижим уговорним ставовима; минимални ставови постадоше у самој ствари ставови опште тарифе за све земље, које на основу узајамности одговарајуће уступке чињаху, док је максимална тарифа остала да важи само као реторзивна царина за оне земље, које у свему своју високу аутономну тарифу одржаваху. И у колико је најзад аграрна заштита у живот и ступила била, дејства њена нису ниуколико задовољила творце њезине: аграрна криза ипак зато није била отклоњена, што сведочи да су узроци много дубљи и да аграрну невољу ваља лечити другим, позитивним мерама, а никако заштитном царином. За Немачку ће свакојак то бити још једно врло велико питање, да ли ће се ипак и преко, или боље рећи испод минималних ставова, нови уговорни уступци морати да учине, или ће се пак у рат загазити. Нова аустро-угарска тарифа, као плод ново постигнутога дуалистичког државног споразума, ни по висини царинских ставова као ни по детаљној разрађености својој, ниуколико не изостаје иза нове немачке тарифе.⁷ Како у државној, тако и у економској политици, Аустро-Угарска је постала прави трабант Немачке. У тежњи аграрне заштите Аустро-Угарска је већ отказала свој уговор Италији а нарочито због олакшица у пограничном промету на увоз италијанских вина.⁸ Сама пак извесно очекује отказ уговора с немачке стране, па да на томе основу одмах онда и нама уговор откаже, пошто се Балкан уопште, тек преко и помоћу Аустро-Угарске, и гледа увек у сфери немачких интереса. Преговори за нове трговинске уговоре, између Немачке с једне а Аустро-Угарске и Русије с друге стране, који ће се на сву прилику у Берлину водити, решиће тек и нашу привредну судбину, а нарочито они с Аустро-Угарском, пошто ће, као што већ рекосмо, од даљег држања Немачке према Аустро-Угарској у главном онда зависити и даље држање Аустро-Угарске према нама. Да ли ће Немачка, која се већ чланом 11. франкфуртскога мира према Француској налази донекле у сталној обавези највећег повлашћења, ићи од сад на то, да напусти досадашње гледиште и приступи у свему политици међусобнога узајамног попуштања (реципроцитета са све већим ограничавањем права највећег повлашћења, коме се гледишту чак и наши аграрци радо придружују)⁹ свакојак је

⁷ Поднесена последњих дана парламентарима она већ израдом својом показује свој јако заштитан карактер (има 658 тарифских ставова на место досадашњих 357.) Минимални ставови су јој за шеницу: 6·30, за раж: 5·80, за јечам: 2·80, овас: 4·80 и кукуруз: 2·80 круна од 100 килограма, што, поред огромних повишица на стоку и остале сировине (па и саме аграрне прерађевине) цео наш извоз у питање доводи.

⁸ Услед ових олакшица извоз аустро-угарских вина спао је на четвртину (од просечно годишње 577.000 хектолитара у годинама: 1877–1890. на 142.000 хектолитара у г. 1890.), док се увоз међу тим понео на преко милион хектолитара.

⁹ В. „Припрема за нове шрџовинске уговоре“. Представка Српскога Пољопривредног Друштва Министру Финансија. Београд, 1902.

још под великим питањем. Јер ако Немачка, под претњом реторзивних мера од стране, ако не Аустро-Угарске а оно извесно Русије, буде ипак на крају крајева принуђена, да од своје минималне аграрне заштите попусти, онда ће се зар још и моћи у Средњој Европи опет да створи један нов десетогодишњи период колико толико сношљивих међусобних трговинских односа, коме ћемо се онда на сву прилику и ми морати да прикључимо и по невољи му се прилагодимо.

Трговинска политика аграрне заштите у Германији бележи дакле не само један обрт, већ може да значи и читав један преврат у светској привредној политици. Да ли ће средње-европска трговинска политика, зависна, као што већ рекосмо, у првome реду од даљега немачког држања, бити у стању да, бар још за идућих десетак година, у главnome одржи и продужи свој досадашњи правац, заснован на узајмици међународних пољопривредних и индустријских интереса а на уговорној основи, или ће се пак под осетно отежаним новим условима међусобнога промета закључити нови мучни трговински уговори, колико само тек да се избегне царински рат, или ће се најзад, по отказу и једногодишњем истеку данашњих уговора, угазити зар и у сами економски рат – све су то и за нас животна питања, прва иза националних. На реду је да се запитамо дакле: како ми према свему томе стојимо и шта нам у свакоме случају чинити ваља?

Нашој привредној политици није на жалост већ од почетка државнога живота Србије поклањана она и онолика пажња, коју и колику она по своме првенственом политичком значају заслужује. Србија је у томе погледу далеко изостала била иза Румуније, која је још за времена васалства својега успела била – исто као и данас Бугарска – не само да самостално утврди и подигне своју тарифу, већ да на тој основи шта више закључи још и самосталне трговинске уговоре. Јер материјална вредност привредне политике земаљске налази се у првом реду изражена у аутономној царинској тарифи, на основу које се после и сви трговински уговори закључују. Нама су нема сумње јако везивали руке ранији аустријски уговори с Турском, а нарочито *Џожаревачки* од г. 1718., који за све турске покрајине утврђиваше царинску стопу од 3% по вредности и 2% узгредних такса (који је дакле важио не само за нас већ исто тако и за подунавске кнежевине). Наш први скромни покушај самосталне опште тарифе од г. 1843., израђен ипак у главnome на царинској основи 3% и 2% узгредних такса, наиђе одмах на одсудан отпор Аустрије, која је у Цариграду за Србију и подунавске кнежевине категорички тражила, да се према њој има свуда без разлике строго да одржи у важности диференцијално царинење од 3%, ма да је Турска према другим земљама већ успела била, да своју царину до на 8% повиси. Турско-инглески тако звани *Понсонби-јев* (Ponsonby) уговор од год. 1838. (закључен у Балта-Лиману а почео важити од Марта 1839. г.) почео је већ био да ослобођава Србију од турске царинске заједнице у којој је и после Једренскога мира заостала била. Наплаћивање извозних царина у Нишу дало је било Србији права и повода да на граници према Нишу своју царинску линију повуче и 3% увозне царине наплаћује. На Метернихов протест Турска 1844. г. наново признаде Аустрији ово старо уговорно царинско повлашћење и Србија га са своје стране на жалост одмах и сама прихвати те у тарифи од г. 1847. утврди или управ сведе царинску стопу строго на 3% од вредности увоза, ма да јој је већ ферманом од г. 1845. признато било, поред ових 3%, још и 2% узгредних такса, дакле у ствари свега 5% – основа коју је Влашка у својој тарифи одмах за се утврдила била. То је

била прва погрешка у нашој тарифној политици – плод слабости и неувиђавности наше. Аустро-турски уговор од г. 1862., прихватајући нову турску увозну царину од 8%, задржава међу тим изузетно за Србију и подунавске кнежевине и на даље постојеће стање (*status quo actuel*), – само што је оно за Србију значило сад 3%, док је међу тим за Румунију по тарифи од г. 1850. оно већ износило 5%. Париски уговор од г. 1856., који чланом 28. признаде Србији потпуну унутрашњу државну самосталност, дао је био тек ослободилачку влади Кнеза Михаила, да једва једном г. 1864. узакони аутономну тарифу, која номинално истина опет полазаше са основе 3%, али која фактички специфичним царинењем¹⁰ и узгредним таксама знатно подиже увозне царинске дажбине (махом их је више но удвојила била). Уз то придођоше још од г. 1868. и нове *прошарине*, што је такође, не само осетно повисило увозне царине, већ још јасније утврдило државно право Србије на аутономну царинску тарифу. И при таквој стању ствари потоња одредба члана 37. Берлинског уговора, која утврђаваше да се „до закључења нових уговора ништа не може изменили у постојећим трговинским односима кнежевине према сираним земљама“,¹¹ значила је и могла је у самој ствари значити само то, да Србија и даље остаје при својој у важности заштитеној и дошле никад неоспореној аутономној тарифи, све док нове трговинске уговоре не закључи (а никако дакле враћање на старе турске обавезе, које су још пре 14 година фактички престале биле важити). Ваљало је сад према томе свом снагом настати, да се прво закључи трговински уговор са Аустро-Угарском као државом, за коју нас преко три четвртине привредних интереса наших везују. Али уместо свега тога би учињена једна фатална погрешка у закључивању трговинског уговора са Инглеском у г. 1880., чиме је затворен био пут даљег поступног развијања аутономне тарифе, а нарочито у случају, да се за дуже време с Аустро-Угарском до уговора не би доћи могло. А затворен нам је био по томе, што је Аустро-Угарска, користећи се својим старим правом највећег повлашћења из времена турских уговора, одмах своје увознике упутила била, да се користе свима олакшицама нове инглеске тарифе, израђене у главном на основи 8% од вредности робе (а негде и 6%), тако да је свако даље подизање ставова наше аутономне тарифе на тај начин постало било илузорно. То је била друга кружна погрешка у нашој царинској политици. Услед тога Србија је убрзо била принуђена (већ г. 1881.) да закључи трговински уговор с Аустро-Угарском, у коме је, према инглескоме, Србија, ради олакшица своје извозе, морала опет чинити све даље уступке, тако да је овај наш први уговор са Аустро-Угарском у целини својој испао за нас неповољнији чак и од самог онога, уговора, који је васална Румунија у 1875. години са Аустро-Угарском закључила била.¹² Није овде место да ближе улазимо у оцену и изричемо суд наш о нашим трговинским уговорима са Аустро-Угарском (други од г. 1892., који свакојако чини знатан корак унапред, истекао је концем прошле године и важиће за даље само годину дана по отказу). Битно обележје оба ова наша уговора у томе је, што је њима Србија економски одиста привезана била за Аустро-Угарску, и то више још нарочитим упућивањем својега извоза сировина, а посредством нарочитих олакшица у пограничној промету, готово искључиво на аустро-угарске пијаце, но ли

¹⁰ Од 3000 царинских ставова само њих 107 задржало је царински став од 3% по вредности.

¹¹ „Jusqu'à la conclusion de nouveaux arrangements, rien ne sera changé en Serbie aux conditions actuelles des relations commerciales de la Principauté avec les pays étrangers.“

¹² В. моју расправу: „Наша економска политика“, 1883. Стр. 82.

нарочитим олакшицама за увоз аустро-угарских фабриката, јер у колико је ових олакшица у првоме уговору и било, оне су отпале биле у другоме).¹³ Нема сумње, да је појачан увоз аустро-угарских фабриката на основи ниских уговорних царина у многоне оштетио нашу домаћу кућевну и занатску индустрију, али је зато, признати се мора, с друге стране опет осигуран и олакшан промет наших сировина силно подигао био цифру нашега извоза, тако да је *ојшћи резултатт њрџовинске биланције за нас џостџајао све џовољнији*. Док се наш увоз попео, – од просечне годишње цифре у годинама 1862–1875. у 24,391.306 динара – на просечну годишњу висину од 37,590.654 дин. у годинама 1890–1897, а у 1898–1901. на 46,348.295 дин., дотле је наш извоз у истим периодима времена скочио од 26,864.731. д. прво на 49,027.766 и најзад на просечну годишњу цифру од 63,735.870 динара, *џако да је у џоследњем џериоду 1898–1901 џодине наша заџранична џрџовинска биланција била џросечно џодишње џовољна са 17,387.575 динара, а у џоследњој 1902 џодини чак и са џреко двадесетт милиуна динара*.¹⁴ Овако повољни резултати у нашем извозу дали су се постићи само тиме што га *железнице* олакшаше, а међу тим *џрџовински уџовори*, поред нарочитих олакшица, пружише још и потребну му сталност и безбедност. И док Румунија и Бугарска бише у главнеме ограничени на извоз жита, које врло лако хоће да омане, дотле се наш извоз у *џоследње доба све џо више диференцирао у џри џолавиттџа оџранка: 40% сџоке и сџочних џроизвода, 23% життџа и брашна и 20% воџа и џекмеза*, тако да, кад једно у нас омане, друго га обично накнађује. Отуд и та појава у последњим годинама прошлога столећа, да је наш извоз под овако повољним погодбама стално напредовао (олакшан железницама а заштићен уговорима), док су међу тим, како румунски тако и бугарски, услед једностране житне производње а неродних година, знатно поспрули били.

Повољне природне особине Србијинога земљишта, које разноврсношћу облика и разноврсну народну производњу зајемчавају, као и повољне прометне прилике, које нам је досадашње уговорно средње-европско стање осигурало било, накнадеше Србији дакле у привредном развоју оно, што је пасивност њезине привредне политике пропустила била са своје стране да учини. И та пасивност на жалост у многоне и данас још траје. Биће скоро двадесет година, од како Србија, после саграђених међународних пруга, није ниједан знатнији железнички крак у земљи више положила – свакојако у данашње време јединствен случај у целом културном свету – а међу тим нам ево већ данас ова аграрна заштитна политика немачка прети да затвори врата нашем извозу и да нас нагони на кораке, који ће решити нашу даљу привредну будућност. Слика нашега привредног развоја, нарочито за последњих петнаест година, сведочи нам јасно, да смо ми, поред свеколике зависности наше, за то време ипак уговорима корисно привезани били за Средњу Европу – поглавито Аустро-Угарску и Германију – куда је 95% целога нашег земаљског извоза упућено било. Ово за нас овако повољно извозно стање било је међу тим у самој ствари створено без икакве наше заслуге. Нама је добро дошло било, што је, након тринаестогодишње Бисмаркове аутономне

¹³ Ближе о томе, као и о положају нашем у пред новим уговорима, исцрпно је изложено у расправи Др-а Момчила А. Нинчића: „Србија џред џрџовинским уџоворима“, Београд, 1902.

¹⁴ Ми још немамо срачућену цифру увоза у прошлој години, али по свему изгледа да је она опала, док је међутим вредност извоза скочила на 72,103.372 динара, тако да ће повољност трговинске биланције бити још јача.

царинске политике, наступила била тако звана Каприви-јева ера трговинских уговора (заснована поглавито на уговору са Аустро-Угарском од г. 1692.), која је успела била, да у своје уговорне везе увуче готово целу Средњу и Источну Европу (Италију, Швајцарску, Белгију, Србију, Румунију, Бугарску и нарочито Русију, која је дотле стално водила била своју аутономну тарифну политику).

Али и ако је Немачка своју нову високу царинску тарифу чак и са извесним минималним ставовима узаконила, ипак она још показује жељу да нове трговинске уговоре закључује, само што је велико питање, да ли ће се под новим погодбама моћи уопште и да дође до нових *тарифних уговора*, или ће Средња Европа, под теретом аграрних царина, морати да приступи *аутономној царинској полицици*. Ако не буде међусобнога попуштања у јачој мери (а по начелу узајамности), онда, ако се баш с муком и буде дошло до нових уговора, ти би уговори представљали само један рат у миру, створили дакле само једно привидно уговорно стање – тек колико да не дође до економскога рата. Под аграрном политиком заштите мучно ће се дакле уопште и доћи до новог корисног уговорног стања. Ако Немачка отежа увоз руских и аустро-угарских сировина, нагониће тиме и Русију и Аустро-Угарску на обратно отежавање извоза немачких фабриката. (Нова руска тарифа, као одговор на немачку аграрну заштиту, запрепастила је већ немачку индустрију). И тако исто онда, чим Аустро-Угарска, Немачком на то нагоњена, почне отежавати увоз сировина из балканских земаља, а у првome реду из Србије, одмах ће и Балкан морати да затвара врата увозу аустро-угарских фабриката. (Држање Аустро-Угарске према Русији не даје се за сад још предвидети). И Русија и Балкан били би дакле за свој извоз сировина све то јаче упућени на Западну Европу (инглеске, француске и холандско-белгијске пијаце), чијим би фабрикатима онда наравно и самим диференцијалним царинењем (дакле без права највећега повлашћења за Аустро-Угарску и Немачку) све то јаче пијаце отварали. *Двојни савез у пољитичком пољегу био би на тај начин и економски силно пошкрељен, док би међу тим у тројноме савезу привредно суарнишиво интереса не само Италију, већ можда чак и саму Аустро-Угарску од Немачке одвојило* (у Аустро-Угарској има већ подоста гласова, нарочито са словенске стране, који траже привредни споразум са Русијом). С тога и опет понављамо, да Немачка врло много на коцку ставља, ако, поводећи се за себичним аграрним прохтевима својих јункера, из свога централно-европскога положаја буде ушла у привредно-политички сукоб са готово целом периферијом континента, при чему би неминовно у првome реду сама немачка индустрија највише страдала. На њен рачун силно би се подигле и користиле индустрије западних народа, а нарочито Инглеске, и тиме потпуно оправдале оне раније знамените речи *Дра А. Шефле-а, да ће „нова тарифа, ако доиста постане закон, бити тежак трих у пољитички и једна велика несрећа за немачки народ“*.¹⁵ Слободна велико-индустријска Немачка не може дакле никако опстати поред аграрне заштите реакционарнога јункерства. Или Немачка мора продужити пут, који је, по примеру Инглеске, води улози светско-индустријске државе, или ће, сузбијена са страних пијаца, морати да се враћа и ограничава на скромну улогу, која би домаћу јој индустрију махом само у границама властитих домаћих потреба одржавати могла. А са велико-индустријском политиком пали би наравно онда и сви снови о поморској снази и величини Германије. Инглеска је у време заштитне аграрне политике бар имала своје

¹⁵ В. раније наведени спис Шефле-ов, стр. 9.

јакe колоније за смештање фабриката својих, док је немачка индустрија готово искључиво упућена на стране пијаце. (Афричке колоније њезине нису cadre да на својим леђима носе немачку индустрију). С тога, и ако је немачка тарифа већ узаконена, ми ипак још имамо права надати се, да ће се немачки државници (према познатој немачкој пословици: да се никад не куса чорба онако врела, како је зготовљена!) још и у последњем часу добро размислити, пре него у Европи изазову такве економске сукобе, којима се последице за данас још ни догледати не могу. Сличан случај десио се и у државној политици Немачке (или боље рећи Пруске), која, пошто је Данску и Аустрију из Германије истисла, Француску саломила, па најзад и саму савезницу јој на Берлинском конгресу Русију изневерила, од једном у пуном триумфу саможиве политике своје, осетила се ипак усамљена и угрожена, те је брже боље похитала, да оснивањем тројнога савеза плодове својих успеха осигура. Међу тим као да ће јој у привредној политици мучно за руком поћи, да оснивањем некаквога средње-европског царинског савеза (на какав се у Немачкој поодавна већ помишља) свој данашњи доминирајући привредни положај осигура. Већ сама Аустро-Угарска, на коју се у првome реду рачуна, мучно ће на то пристати.

У случају пак да Немачка и Аустро-Угарска остану при својој високој аграрној царини и данашње уговорно стање прекину, нама неизбежно предстоји борба. И ма колико да смо за ту борбу још и *економски* – недовољним прерађивањем сировина у земљи, оскудицом других трговинских веза, неграђењем нових железница и неорганизовањем домаћих пијаца, па и *пољопривредни* – оскудицом нове тарифе као и свакога ближег договора са осталим балканским земљама, а понајпре Бугарском, са којом нас истоветни привредни и политички интереси, бар према Западу, у један положај доводе – и ако смо, велим, у оба ова правца још довољно неспремни, ми ипак зато нисмо у положају побеђенога, који се на милост и немилост предаје, како нам то професор бечкога универзитета *Dr. Карл Гринберг* представља.¹⁶ Бог одиста чува Србију и поред све небриге наше! С једне стране наше природно богатство и разноврсност домаће производње, а с друге опет супарништво интереса у међународним трговинским односима, зајемчавају Србији њен привредни опстанак. Професор Гринберг љуто се вара, кад аустро-угарској влади онако олако и охоло саветује да Србији не даје више пардона, већ да јој одсада, као већ унапред побеђеној по начелу: *Vae victis*, нове уговорне погодбе просто издиктује. По његову нахођењу данашње уговорно стање са Србијом штетно

¹⁶ B. Dr. Karl Grünberg: „Die handelspolitischen Beziehungen Oesterreich-Ungarns zu den Ländern an der unteren Donau“. 1902. О истој теми и у расправи његовој у: „Beiträge zur neuesten Politik Österreichs Schriften des Vereins für Socialpolitik“. XCIII. Стр. 131–138. Други пак одличан бечки професор Политичке Економије *Евџен Филиповић*, расправљајући у „Zeitschrift für Volkswirtschaft“ питање о трговинској политици Аустро-Угарске, констатује у њој већ од г. 1878. заштитну тежњу, али признаје међу тим, да су уговорне олакшице, учињене балканским земљама а нарочито Србији, биле и Аустро-Угарској од знатне користи. Он јасно увиђа, како се на жалост интереси индустријске Аустрије у тарифној политици сукобљавају с интересима агриколне Угарске (Аустрија увози стоку и храну, док их Угарска извози). И отуд и он онда долази до сасвим природнога закључка: *да Аустрији требају балканске сировине, као у размену за њих ојет и балканске пијаце за њезине фабрикарне*. Апсурдно је, вели он, штитити земљорад на штету индустрије, кад се зна, да људи нису створени жита ради, већ жито људи ради.

је по Аустро-Угарску по томе, што њен извоз индустријских артикала у Србију поступно и стално опада, уступајући све то више места Немачкој (која се у реду увозника у Србију после Аустро-Угарске на прво место истакла), Инглеској (чија је роба раније на Балкану успешно конкурисала аустро-угарској), Француској и Италији. „Сви они, вели Гринберг, подижу се на рачун и на штету аустро-угарскога извоза“ (Стр. 214.) На тај начин трговинска биланција монархије према Србији постаје из године у годину све то пасивнија (Стр. 220.) Јер српски извоз, заштићен нарочитим повластицама у пограничном промету, плави све то више аустро-гарске пијаце, на које је, – немајући непосредна излаза на море (Стр. 180.) – највећим делом и упућен (готово 17% српског извоза иде у Аустро-Угарску, док је н. пр. Румунија у годинама 1876 до 1886, дакле пре економскога рата, само трећином својега извоза на аустро-угарске пијаце упућена била). И отуд онда Гринбергов закључак да је Аустро-Угарска и пређе била а и данас је потпуно у положају и могућности да „диференцијалне олакшице за свој извоз у Србију изнуди“ (Стр. 195.) У овако зависном привредно-политичком положају, а уз то још политички и финансијски разривена (Стр. 275.), Србија је за борбу онеспособљена (Стр. 276.) У привредно-политичкоме сукобу са Аустро-Угарском, Србија има све да изгуби, а ништа да добије, и отуд онда и онај Гринбергов савет влади суседне монархије, да „Србији услове новог трговинског уговора издиктује и своју јој вољу наметне, и све то (како он ублажавајући објашњује) не у намери некаквога насиља, већ једино зарад тога, да се дође на равну меру међусобних трговинско-политичких услуга.“ (Стр. 275.)

Одговор професору Гринбергу садржи у себи уједно и потпун одговор на оно питање, које при крају ове беседе постависмо: у каквом се привредно-политичком положају, услед овога најновијег обрта, ми данас находимо и шта нам све чинити ваља, па да из њега са што мање штете а са што више изгледа на успех изиђемо? Полазна тачка у оцени трговинских односа између Аустро-Угарске и Србије лежи по мишљењу Гринбергову у томе, што Аустро-Угарска почиње са својим увозом фабриката све то више губити земљишта у Србији, уступајући га, под једнаким увозним погодбама, Немачкој и Индустријскоме Западу. На то имамо да одговоримо само толико да у овом релативном опадању аустро-угарскога увоза никакве наше кривице нема. Ствар је просто у томе, што њена слабија и лошија индустрија (нарочито при данашњем специфичном царинењу) уступа место квалитативно бољој а релативно јевтинијој индустрији западних народа. Да се овом опадању аустро-угарскога увоза на пут стане, Гринберг предлаже наметање диференцијалног царинења Србији, дакле повластицу, коју остале индустријске државе европске неће међу тим никако да дозволе на основу својих права највећег повлашћења и која је с тога, у колико је у нашем првом трговинском уговору и постојала,¹⁷ морала већ у новом (данашњем) уговору пасти као једна недозвољена мера у међународним трговинским односима. (Олакшице, које се у пограничном промету могу још и да чине сировинама, не могу се никако више давати фабрикатама). Тога дакле

¹⁷ У првом аустро-српском трговинском уговору од г. 1881. било је, под фирмом олакшица у пограничном промету, диференцијалног царинења чак и за извесне индустријске артикле (артију, грнчарију, стакло, гвожђе и др. са половином царине највећма повлашћеног народа), што је убрзо озлоглашено било као јединствена појава у међународним трговинским односима, те је као таква под протестима осталих интересаната морала бити уклоњена у новом трговинском уговору.

бити не може. И кад Аустро-Угарска и данас већ подлеже конкуренцији западне индустрије и то на непосредној својој граници на Истоку, а под најповољнијим саобраћајним погодбама сувим и воденим, онда је лако предвидети и какав би био резултат економскога рата Аустро-Угарске са Србијом. Несумњиво онај исти, који је Аустро-Угарска и са Румунијом искусила, кад су јој румунску пијацу услед царинскога рата стално преотели Немци и остали западни народи. Док би Србија, – нема сумње после приличних тешкоћа – ипак пробила на другу страну са својим, ако не живим, а оно извесно прерађеним сировинама, дотле би аустро-угарска индустрија и трговина за навек изгубиле српску пијацу, која је за суседну монархију, не само знатна, већ и *незамењива*. Резултат економскога ратовања значио би дакле за Аустро-Угарску чист губитак српске пијаце, онако исто као и румунске, док би он Србији, поред свих привремених незгода и губитака, ипак на крају крајева донео привредну еманципацију од Аустро-Угарске. И како економска зависност доноси собом у многоне и политичку, тако би онда иступање Србије из привредне сфере аустро-угарских интереса у многоне значило и политичко ослобођење од аустро-угарскога утицаја, чијим се посредовањем данас све више отварају врата германском продирању на Исток (*Drang nach Osten*, који је још у половини прошлога столећа Фр. Лист Немачкој у амену за колоније западних народа препоручивао).

За нас је у самој ствари далеко важније оно друго питање о положају и судбини нашега извоза у случају економскога рата са Аустро-Угарском. Наш извоз сировина упућен је данас поглавито на Аустро-Угарску, не само по нашем географско-саобраћајном положају, већ још више баш по оним нарочитим олакшицама, које му Аустро-Угарска у пограничном промету даје (нарочито за извоз стоке и жита.) Али то још не значи, да наше сировине немају и не могу имати другог излаза и да нам с тога ваља капитулирати. *Нарочитије њовласици у њограничном њромети нису нашим сировинама даије ни из какве милости или љубави (иа је монетиа у њривредним односима уоиштие њеиознаија) већ њростио из рачуна*. А рачун се састоји у томе, да српске сировине не обиђу аустро-угарске пијаце, које од њих и живе. Економско-политички интерес Аустро-Угарске захтева дакле, да она и даље остане прерађивач и прекупац српских сировина, које би се иначе морале у земљи прерађивати и на друге пијаце носити. Јер само тако се и даје разумети зашто извоз живе стоке и данас још износи готово трећину целога нашег извоза. Лошији српски производи остају обично као јевтиније намирнице у Аустро-Угарској, а бољи се дотерују и прерађују и под њеном етикетом на страну извозе. Од српских сировина поглавито су и створени и од њих живе Будим-Пештански тргови (Штајнбрушки и Ференцварошки). Дате нам олакшице несумњиво су дакле користиле нашем извозу али су му оне готово искључивим везивањем за аустро-угарске пијаце у многоне опет и нашкодиле, *сијречавајући домаћу ѡрерагу наших сировина, диктијујући цену, ѡа најзад и оијежавајући им чак и ѡрисѡуи, када ѡо ѡривредни или ѡолиѡиѡчки инѡтереси захѡијеваху*. Ветеринарне шиканерије срећом су нас најзад једва на то и нагониле, да приступимо подизању домаћих кланица, и од тога доба престају и те шиканерије и будимпештанска пијаца већ осећа губитак живе стоке српске. Јер не треба никад губити из вида, да Аустро-Угарска и није прави потрошач наших сировина, већ само њихов комисионар, пошто их и сама на страну извози и *да она само ѡрема нама на Балкану важи*

као индустријска земља (нарочито Угарска, у коју и преко које сав наш промет и иде). Отежа ли нам се извоз наших сировина у Аустро-Угарску, ми ћемо нема сумње за извесно време од тога осетне штете имати, али ће то трајати само донде, док се прерада сировина у земљи јаче не развије и док се не прокрче нови путови и не ухвате нове трговинске везе, које ће наше продукте на праве непосредне пијаце носити. *Крајњи резултат отежавања или зашварана аустро-угарских пијаца нашим сировинама несумњиво ће ње а после дакле бити: домаћа прерада сировина и непосредан извоз на праве пијаце зајадних њошрошача.* И у томе погледу врло су значајни последњи прекрети у правцима наше извозне трговине. Са подизањем сточних кланица наше сточне прерађевине нађоше врло брзо непосредне пијаце на западу (у Инглеској, Белгији и Француској), а последњих година почело се и жито у све јачем размеру извозити низ Дунаво морем за Холандску и Белгију (преко Брајиле и Галца поглавито у Антверпен). Кад дакле већ данас, поред свих прометних и уговорних олакшица, наш извоз почиње и другим путевима на запад ићи, онда не може о томе бити сумње, да би, у случају затварања аустро-угарске пијаце, *српски њроизводи њродрли до својих њравих њошрошача новим извозним линијама: дунавском и солунском.* Сам Гринберг признаје, како је бојазан од тога, да српски извоз не окрене Солуну, у многеме и одредио био аустро-угарску владу на уговорне уступке. Према томе не може дакле бити ни говора о капитулацији, већ само о кризи, коју би имали да преболемо. Жртава ће бити, али ће оне бар бити принесене на олтар наше независности, док су жртве, које данас подносимо, жртве измеђарске.

Аустро-Угарска, поводећи се у свему за немачком политиком, спремила је и одговарајућу заштитну тарифу, која је сад већ поднесена парламентима, и која је још у толико гора и тежа, у колико и у привредној политици носи на себи *њечаш дуализма.* Под притиском немачке тарифе и угарских аграрних прохтева, индустријска Аустрија је у опасности, да изгуби и Русију и балканске пијаце. То у Бечу врло добро увиђају, али немају снаге да се томе одупру. Да би се постигао царински споразум између Аустрије и Угарске, прихваћен је угарски захтев о минималним ставовима на жито, што ће јако отежати извоз аустро-угарских фабриката на Исток, док ће међу тим опет повишене индустријске царине (које су тобож индустрији у накнаду дате) отежати и сам извоз аустро-угарских сировина на Запад (јер ће то отежавање опет бити природан одговор запада на отежицу увоза његових фабриката). *У случају сукоба Аустро-Угарска ће се дакле наћи у мноћо њежем њоложају од нас, који ћемо њошребне нам фабрикаше набављаши увек из оних земаља, у којима наше сировине нађу слободноа њрисиуиа* (а то је поглавито на европском Западу). У поводу за Немачком, аграрна политика заштите довешће дакле саму Аустро-Угарску у много веће и трајније неприлике, но што су наше.

Аустро-угарски аграрци дижу већ са свих страна глас свој и траже отказ трговинског уговора Србији. Ми, и ако добро познајемо све привредне незгоде данашњег уговорног стања, ипак зато немамо рачуна, да, за данас још довољно неспремни, сами рушимо ову уговорну подлогу, која нам је умножењем нашега извоза лепе привредне користи донела. Као год што Аустро-Угарска чека на отказ Немачке, тако ћемо и ми сачекати отказ Аустро-Угарске и њен позив, да ступимо у нове трговинске преговоре. Дође ли се до нових уговора са Аустро-Угарском и Немачком, ма и под тежим царинским погодбама, наша је корист у томе, што ћемо – поред отворене (и ако отежане) старе пијаце и слободнога провоза (транспорта)

кроз Аустро-Угарску – имати маха, да, за време новог уговорног стања, живље онда порадимо на задобијању нових пијаца на другим странама. Ваља нам за то време пожурити са грађењем железница, проширењем кланица, организовањем домаћих пијаца и нашега извоза уопште, како би надокнадили оно, што смо у многome досад пропустили били да учинимо. У онолико, у колико Средња Европа буде отежавала приступ наших сировина, у толико ћемо и ми новом тарифом имати да отежавамо приступ њених фабрика, што ће свакојакo добро доћи подизању наше домаће радиности, као и појачању наших царинских прихода а ово је нарочито од вредности, кад се има на уму, да ми у случају сукоба морамо жртвовати постојеће царине на извоз наших сировина (које нам данас дају око 1½ милиун динара годишњег прихода). У прилог уговорног стања говориће у осталом речито и саме обавезе Србије на страни, пошто се добро зна, да сиромашна Србија не би за време кризе могла бити ни досадашњи потрошач фабриката, као ни тачан платац анујитета.

Не дође ли се пак до нових уговора, онда нам неминовно предстоји борба, у којој се за извесно време морају поднети осетне жртве, али после које ће насигурно наступити привредно ослобођење. *Per aspera ad astra!* То би нас бар једном нагнало, да одсад поглавиту бригу посвећујемо нашим привредним интересима. Наше сточне прерађевине, наше жито и наше суве шљиве наћи ће увек себи потрошача. Србија је по својој природној богатству потпуно кадра, да на Истоку Европе буде оно, што је на Северу Данска, која богато живи од извоза својих сточних прерађевина. А Србија је уз то још богата и житом и воћем. Тако би тек Србија, нагнана силом прилика, извршила једном и свој толико жељени и проповедани привредни преображај.

У свакоме пак случају преко нам је потребно, да што пре дођемо до *нове ойшће, ауџиономне, тарифе*, која ће бити основа за нове трговинске преговоре и која према томе мора бити израђена тако, како ће на сваку отежицу нашем извозу бити у стању да одговори равном мером отежица страноме увозу. Она н. пр. већ мора за случај потребе предвиђати укидање извозних царина, као и сузбијање страних извозних премија реторзивним царинама (као што то н. пр. данас чини Сев. Америка). Наше није овде да улазимо у појединости, већ само да нагласимо, да нова тарифа има да буде и *ново оружје* и да зато треба да је у свему смишљена и израђена тако, како ће нам у свакоме случају корисно послужити моћи.

Борба, у коју нас увлачи аграрни покрет заштите у Германији и Аустро-Угарској, прети дакле да нас помери из досадашње сфере привредно-политичких интереса и да нас у самој ствари нагони на живљи рад око подизања наше аграрне индустрије и бољег организовања извоза нашега. Затварајући нам Средњу Европу, ова нас борба и преко наше воље гони да нове економске везе хватамо, где год само можемо, на Западу и Истоку Европе (не само Доњим Дунавом и Солуном на Запад, већ н. пр. за суве шљиве и у самој Русији, па најзад одсад можда са већим успехом и пројектованом новом јадранском пругом, која би се тек имала саградити као и бугарском пругом Цариброд–Варна). Излазећи на тај начин понајлак из сфере аустроугарских интереса, ми ћемо тиме добити много јачега ослонца и за наше политичко ослобођење, које ће нас, ако Бог дâ, сачувати и од даљег продирања ове сфере на Исток! Овако бачену рукавицу ми ћемо подићи са пуно наде у будућност и са пуним уверењем, да без борбе и жртава нема живота, а још мање напретка.

A 3
66

ГЛАС

СРПСКЕ КРАЉЕВСКЕ АКАДЕМИЈЕ

LXVI

ДРУГИ РАЗРЕД

41.

БЕОГРАД

ДРЖАВНА ШТАМПАРИЈА КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ

1908

ЦЕНА 2 ДИНАРА

Библиотека САНУ АЗ;66.